

УДК 94(7/8)

ІНСТАЛЯЦІЯ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА БАЇ В КОЛОНІАЛЬНІЙ БРАЗИЛІЇ

Кряжев П.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглянуто передумови створення португальською короною консолідуючого генерал-губернаторства Баї в колоніальній Бразилії у часи правління губернатора Томе де Соузи (1549-1553). Наголошено, що португальська корона здійснила спробу запровадити інтегровану адміністративно-господарську систему бразильських капітанств. Розкрито особливості інтеграції систем приватно-спадкових колоніальних адміністрацій з системою генерал-губернаторства на території португальського домініону. Висвітлено головну функцію генерал-губернатора Бразилії в контексті його взаємодії з приватними колоніальними адміністраціями. Визначено повноваження проведора-мора, овидора-жерала та інших посадових осіб в колоніальній адміністрації Бразилії.

Ключові слова: Бразилія, генерал-губернаторство, капітанство, генерал-капітан, проведор-мор, генерал-овидор, капітан-донатарій, алмошаріф, сесмарія.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1–2; 4–7; 11–12]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8–0]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалися передумови створення португальською короною і особливості функціонування консолідуючого генерал-губернаторства Баї в колоніальній Бразилії у часи правління губернатора Томе де Соузи (1549-1553). У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття причин створення і особливостей функціонування адміністративного апарату генерал-губернатора Бразилії Томе де Соузи в середині XVI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після відкриття у 1500 р. Бразилії португальською ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала і початку її систематичної колонізації португальцями у 1530 р., атлантична смуга узбережжя вказаної колонії від бухти Трайсан на півночі і до

бухти Паранагуа на півдні була поділена на 15 автономних приватно-спадкових секторів або майоратів, що були пожалувані королем Жоао III (1521-1557) 12 дворянам (фідальго). Вказані приватні особи в королівських жалуваних грамотах (cartas de doacoes) іменувалися «капітанами-донатаріями». Сектори у цих грамотах називалися «капітанствами».

В умовах, коли більшість капітанів-донатаріїв зазнали невдачі у спробах колонізувати пожалувані ним спадкові домініони, португальська корона у 1548 р. прийняла рішення запровадити консолідуючу адміністрацію генерал-губернатора Бразилії, адміністрація якого була інстальована в покинутому спадковому капітанстві Баїа. Була здійснена спроба інтеграції системи автономних спадкових домініонів капітанів-донатаріїв з системою консолідуючої колоніальної адміністрації генерал-губернаторства Баї. Відбувся синтез обох систем під скіпетром португальської корони. При цьому головна функція генерал-губернатора полягала у здійсненні нагляду за всіма аспектами функціонування приватно-спадкових колоніальних адміністрацій в рамках інтегрованої адміністративно-господарської системи. Відповідальну місію щодо розбудови такої інтегрованої колоніальної адміністративної системи, де генерал-губернаторство було її надбудовою, було покладено на португальського дворянина Томе де Соузу.

Аналізуючи обставини запровадження колоніального інституту генерал-губернаторства в Бразилії, слід відмітити, що це рішення королю Жоао III далось не легко, оскільки він регулярно отримував із бразильських спадкових домініонів листи, у яких різні посадові особи рапортували йому про повстання індіанців, спричинені свавіллям колоністів по відношенню до них; про колотнечу між колоністами і капітанами, що дестабілізувало ситуацію в капітанствах; про видання фальшивих королівських наказів, що спровокували повалення цілих домініонів; про богохульство і еретизм окремих капітанів-донатаріїв; про курсування вздовж бразильського узбережжя французьких військових кораблів, екіпажи яких зондували слабкі місця в прибережних капітанствах з метою нанести несподіваний удар, що в кінцевому рахунку примусило короля приймати радикальні заходи щодо нейтралізації небезпечної ситуації, яка погрозувала португальському колоніальному володарюванню на прибережних землях Бразилії.

Одним з таких песимістичних листів був лист капітана-донатарія Перу де Гойша від 29 квітня 1546 р., адресований королю. У листі капітан повідомляв королю про неповагу до Господа і зростаючу несправедливість на землях Бразилії, що може спричинити втрату короною цієї колонії у найближчі два роки. Йому вторив його брат Луїс де Гойш, який у своєму листі від 12 травня 1548 р., написаному в Сантусі (капітанство Сан-Вісенті) і адресованому королю, застерігав суверена про те, що якщо він не допоможе дебалансированому капітанству, Бразилія для корони буде втрачена. Фрагменти вищезгаданих листів вміщено у джерелі [14, с. 334].

У відповідь на ці тривожні новини із Нового Світу король Жоао III приймає остаточне рішення запровадити генерал-губернаторство з відповідною консолідуючою колоніальною адміністрацією Томе де Соузи. Для заснування резиденції генерал-губернатора в покинутому капітанстві Баїа король прийняв рішення придбати за рахунок державної скарбниці у концесію вказане капітанство у спадкоємця і сина загиблого капітана-донатарія Франсішку Перейри Коутінью Мануеля Перейри Коутінью, призначивши йому і його спадкоємцям щорічну грошову винагороду або компенсацію в розмірі 400 тисяч реалів [14, с. 214].

17 грудня 1548 р. затверджено королівський статут (regimento) генерал-губернатора Томе де Соузи, у якому було виписано регламент виконання пожалуваних генерал-губернатору посадових обов'язків. Після прийняття вказаного статуту було затверджено 7 січня 1549 р. королівську грамоту щодо призначення генерал-губернатора Бразилії. Текст грамоти вміщено в книзі № 55 канцелярії Жоао III (chancelaria de D. Joao III, livro 55, fl. 120). Наведемо фрагмент цього королівського наказу:

«Дон Жоао... Моя грамота приймається на виконання служіння Господу, збереження, здійснення благоустрою капітанств і поселень на моїх землях Бразилії. Наказую побудувати фортецю, велике поселення і форт в Баїї-де-Тодос-ос-Сантуш, на території найбільш зручної місцевості, розташованої на вказаних землях Бразилії, щоб сприяти і допомагати іншим поселенням, забезпечувати правосуддя... Доручаю Томе де Соузі, фідально мого двору, наполегливо служити мені і здійснювати це з піклуванням і усердям... Доручаю як капітану поселення і землі Баїа-де-Тодос-ос-Сантуш, як генерал-губернатору: капітанство Баїа-де-Тодос-ос-Сантуш, інші капітанства, і прибережні землі Бразилії строком на три роки, з призначенням щорічного жалування йому у розмірі 400 тисяч реалів із моєї скарбниці... Томе де Соуза призначається капітаном поселення, земель Баїї і генерал-губернатором цього капітанства, інших капітанств і земель узбережжя... Томе де Соуза від мого імені видає розпорядження у відповідності з моїми статутами і наказами... Томе де Соуза прийняв присягу в канцелярії над святим Євангелієм про те, що буде щиро служити мені і дотримуватися мого права... 7 січня 1549 р.» [14, с. 334–335].

Щодо регламентних приписів, яких зобов'язувався перед королем дотримуватися Томе де Соуза під час трирічного виконання ним посадових обов'язків генерал-губернатора Бразилії, вони були зафіксовані у вищезгаданому статуті гене-

рал-губернатора від 17 грудня 1548 р. Текст статуту вміщено у джерелі [15, с. 39–57]. Статут покладав на Томе де Соузу зобов'язання заснувати на території бухти Всіх Святих нове поселення, де повинна розміститися резиденція генерал-губернатора і побудувати фортецю для захисту гавані від можливих рейдів корсарів. Генерал-губернатор повинен був після прибуття до Баїї розпочати процедуру пожалування земельних латифундій (сесмарій) поселенцям, що прибули разом з ним в його ескадрі до Баїї за умови проживання на пожалуваних землях не менше 3 років. Колоністи, у свою чергу, зобов'язувалися побудувати на території власних сесмарій цукрові заводи (енженьо) для переробки цукрової тростини та інші господарські споруди. Іншими словами, статут декларував необхідність розпочати підготовку землі під культивування плантацій цукрової тростини як експортної колоніальної культури. Поряд із цим, колоністи мали зобов'язання подувати на своїй землі башту або укріплений форт розмірами і у спосіб, зазначений у їхніх грамотах на володіння сесмарією.

В контексті розбудови адміністративного апарату генерал-губернаторства Баїї, аналіз королівської грамоти засвідчує, що Томе де Соуза отримав посаду генерал-капітана Баїї (таким чином колишнє спадкове капітанство Баїа отримало статус королівського генерал-капітанства) одночасно з повноваженнями генерал-губернатора, в обов'язки якого входило здійснення нагляду і контролю за діяльністю колоніальних адміністрацій решти капітанств, які продовжували залишатися спадковими, однак автономія цих домініонів значно обмежувалася. Генерал-губернатор отримав юрисдикцію оперативно виявляти і нейтралізувати зловживання капітанів-донатаріїв та їхніх заступників. Запроваджувалася фінансова і судова централізація шляхом інсталяції в генерал-губернаторстві Баїї посад проведора-мора (фінансове адміністрування) і генерал-овидора (судова влада) відповідно. Запроваджувалася посада капітана-мора оборони узбережжя, обов'язком якого було здійснення регулярного військового патрулювання бразильського узбережжя, не порушуючи межі, встановлені Тордесіляським договором 1494 р.

Для забезпечення безпечного функціонування адміністрації генерал-губернаторства король доручив генерал-губернатору встановити мирні відносини з туземцями, що мешкали в генерал-капітанстві Баїа, необхідних для створення стабільних й сприятливих умов для розбудови колоніального адміністративного апарату. Навіть був припис підготувати підґрунтя для навернення лояльних туземців у католицьку віру. Одночасно з цим, Жоао III наказував у статуті генерал-губернатору карати тих туземців, які спробують вчиняти безлад і підбурювати інших індіанців до повстання. При цьому губернатор повинен бути посередником і арбітром у заходах щодо примирення колоністів з місцевими туземцями.

Королівський статут доручав генерал-губернатору після облаштування його колоніальної резиденції в Баїї відвідати разом з королівським проведором-мором Антоніу Кардозу де Барросом інші капітанства вздовж бразильського узбережжя, особливо ті, де фіксувалася загрозлива і нестабільна ситуація у зв'язку з повстаннями індіанців і підризом авторитету деяких капітанів-

донатаріїв. Центральна колоніальна адміністрація повинна була зустрітися з адміністрацією кожного спадкового капітанства з метою надання всіх необхідних інструкцій і розпоряджень, обов'язкових для виконання донатарієм у його спадковому домініоні, а також здійснити реєстр поселень вказаного капітанства і колоністів, що володіють сесмаріями. Генерал-губернатору доручалося від імені короля надати розпорядження капітанам і власникам сесмарій побудувати укріплені форти для захисту їхніх володінь.

Статут забороняв особам будь-якого рангу, власникам каравел, без дозволу генерал-губернатора і капітана-донатарія капітанства здійснювати морські рейди проти індіанців. Вказаним особам без відповідного дозволу або особам, що порушували приписи такого дозволу, погрожувався смертна кара з конфіскацією всього їхнього майна.

У статуті зазначалося, що однією із головних загроз для заселення і порядку в капітанствах становили корсари, тому для надійного їхнього захисту необхідно забезпечити певну кількість озброєних каравел в капітанствах. Генерал-губернатору, проведору-мору і капітанам доручалося поставити на рейд військові флотилії для захисту бразильського узбережжя.

Іншим документом, що регламентував функціонування центральної колоніальної адміністрації генерал-губернаторства в Баїї є статут проведора-мора Бразилії Антоніу Кардозу де Барроса від 17 грудня 1548р. [13, с. 179–192]. Статут унормовував порядок збирання податків під безпосереднім контролем проведора-мора. Відповідно до вказаного статуту в Баїї створювалася королівська митниця (*alfandega*), яка повинна оперувати книгами прибутків і витрат, книгами реєстру пільг, регламентами посадових осіб і іншими офіційними актами. Крім митниці статут створював в Баїї рахувальну і торгівельну палату (*casa de negocio e contos*). В бухгалтерських книгах цієї палати фіксувався повний перелік прибутків і податків, які збиралися у всіх підзвітних капітанствах. В наступній книзі фіксувалися королівські привілеї – фораля. В іншій книзі палати статут приписував реєструвати контракти і угоди з оренди. Ще в одній книзі вміщувався реєстр осіб, що отримували королівське жалування з зазначенням імені людини, її родового походження, розміру її жалування, вказувалася місцевість, де ця людина мешкає. Була, також, книга реєстру всіх посадових осіб з зазначенням посад, які обіймали ці чиновники на всіх землях Бразилії.

Статут зобов'язував проведора-мора відвідати всі капітанства для надання королівських інструкцій капітанам, проведорам і альмошаріфам (управляючим арсеналів капітанств) відповідних домініонів, що стосувалися безпосередньо посадової компетенції проведора-мора: процедура сплати всіх видів платежів і податків; фіксація прибутків, які мають місце в тому чи іншому капітанстві. Документ наголошував на тому, що в компетенції генерал-губернатора і проведора-мора було призначення різних королівських посадових осіб в спадкових капітанствах.

Статут, також, регламентував, що в кожному спадковому капітанстві повинна функціонувати митниця, рахункова палата і повинні бути реєстрові книги, аналогічні книгам, що використовувалися в генерал-капітанстві Баїя. Запроваджувалася кни-

га регламентів проведорії того чи іншого капітанства (*livro dos Regimentos da Provedoria*). Статут вказував, що щорічно проведори капітанств зобов'язані подавати інформацію щодо обсягу зібраних податків в капітанстві і отримані прибутки королівському скарбничому (*thesoureiro*), що перебував в Баїї.

Одночасно зі статутом проведора-мора король затвердив 17 грудня 1548 р. статут проведорів капітанств, який детально конкретизував регламент виконання посадових обов'язків проведорами у кожному капітанстві в умовах інсталяції центральної колоніальної адміністрації в Баїї. Документ вміщено у збірнику документів [13, с. 39–68]. Вказаний статут детально регламентував функціонування в кожному капітанстві рахункової палати, яка повинна керуватися згадуваною вище книгою регламентів, у якій фіксувалася королівська жалувана грамота дарування, надана капітану-донатарію відповідного капітанства, королівська фораля грамота капітана (фіксувалися привілеї донатарія), статут проведора-мора генерал-губернаторства в Баїї, інші статути, розпорядження і накази стосовно регламентування економічної діяльності в капітанстві. Крім зазначеної книги статут зобов'язує вести книгу прибутків проведорії капітанства, у якій встановлювалася необхідність фіксувати прибутки і податки, які збираються в капітанстві на користь португальської корони. Статут забезпечував функціонування королівської митниці в кожному капітанстві.

Щодо повноважень і юрисдикції овидора-жерала або головного королівського судді у колоніальній адміністрації Баїї, слід зауважити, що вони стосувалися передусім здійснення колоніального судочинства у галузі кримінальних правопорушень [16, с. 193]. Овидор-жерал мав повноваження виносити смертні вироки без апеляції за погодженням з генерал-губернатором по відношенню до рабів-індіанців, пеонів або вільних християн. Без погодження губернатора мав право передавати судовий вирок разом з засудженим у Португалію на розгляд королівської судової палати. По відношенню до персон рангу мора овидор-жерал мав повноваження виносити їм вироки щодо їхнього заслання до 5 років відбування покарання. Цікаво, що така диспозиція була більш суворою по відношенню до винесення вироків морам у королівських жалуваних грамотах, які отримували капітани-донатарії.

Висновки дослідження. Отже, нами у статті з'ясовано передумови створення португальською короною і особливості функціонування консолідуючого генерал-губернаторства Баїї в колоніальній Бразилії у часи правління губернатора Томе де Соузи (1549-1553). В цьому контексті вказано особливості інтеграції систем приватно-спадкових колоніальних адміністрацій з системою генерал-губернаторства на території Бразилії. В умовах, коли більшість приватно-спадкових адміністрацій зазнали невдачі у спробах колонізувати пожалувані ним спадкові домініони на території бразильського узбережжя, португальська корона здійснила спробу запровадити інтегровану адміністративно-господарську систему бразильських капітанств. При цьому головна функція генерал-губернатора полягала у здійсненні нагляду за всіма аспектами функціонування приватно-спадкових колоніальних адміністрацій в рамках інтегрованої адміністративно-господарської системи.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Слэзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слэзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
13. Documentos historicos: Em 112 vol. – Rio de Janeiro: Augusto Porto & Co., 1929. – Vol. 13. – 500 p.
14. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / P. Azevedo, A. Baião, C.M. Dias, J de Freitas, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
15. 1° regimento que levou Tome de Sousa, governador do Brasil // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographic do Brasil. – 1898. – Т. 61. – Parte 1. – P. 39–57.
16. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 tomos / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – Т. 1. – 496 p.

Кряжев П.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ИНСТАЛЯЦИЯ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА БАИИ В КОЛОНИАЛЬНОЙ БРАЗИЛИИ

Аннотация

В статье рассмотрены предпосылки создания португальской короной консолидирующего генерал-губернаторства Баии в колониальной Бразилии во времена правления губернатора Томе де Соузы (1549–1553). Акцентировано, что португальская корона осуществила попытку создать интегрированную административно-хозяйственную систему бразильских капитанств. Раскрыты особенности интеграции систем частно-наследственных колониальных администраций с системой генерал-губернаторства на территории португальского доминиона. Освещена главная функция генерал-губернатора Бразилии в контексте его взаимодействия с частными колониальными администрациями. Определены полномочия проведора-мора, овидора-жерала и других должностных лиц в колониальной администрации Бразилии.

Ключевые слова: Бразилия, генерал-губернаторство, капитанство, генерал-капитан, проведор-мор, генерал-овидор, капитан-донатарий, алмошариф, сесмария.

Kryazhev P.V.

Nizhyn Mykola Gogol State University

THE INSTALLATION OF THE GOVERNORATE GENERAL OF BAHIA IN COLONIAL BRAZIL

Summary

In the article we examined the prerequisites of creation by the Portuguese Crown the consolidated Governorate General of Bahia in colonial Brazil at the time of governor Tome de Sousa (1549–1553). We accented that the Portuguese Crown has made attempt to create the integrated administrative and economic system of the brazilian captaincies. The features of integration of private, hereditary colonial administrations systems with the Governorate General system on the territory of portuguese dominion are discovered. The main function of the governor general of Brazil in the context of his interaction with private colonial administrations is lighted. The powers of provedor-mor, ovidor-general and other officials in the colonial administration of Brazil are defined.

Keywords: Brazil, governorate general, captaincy, captain-general, provedor-mor, ovidor-general, captain-donatario, almosharif, sesmaria.